14e jaargang nr. 3 september 2005

DE BILTSE GRIFT

TIJDSCHRIFT VAN HISTORISCHE KRING D'OUDE SCHOOL

Opgericht maart 1992

Bij de foto op de omslag:
De knotlinden naast Jagtlust. Knot- en leibomen dienden vaak als zonwering bij boerderijen
Zie artikel „En de boom, hij leefde voort"

INHOUD

Van de redactie 65
En de boom, hij leefde voort - *Ellen Drees* 66
Een Politieke moord in laatmiddeleeuws De Bilt - *Dr. Anne Doedens* 72
De Hollandsche Patent Metaalindustrie - Deel 1 - *Herbert Kuner* 78
De Leijen - aflevering 1 - *Lies Haan* 87
Opgravingen in de Dorpsstraat mei 2005 - *Ellen Drees* 95

Van de redactie

In dit nummer hebben we afscheid moeten nemen van Pieter Burggraaf, onze onvolprezen vormgever. Pieter was niet alleen verantwoordelijk voor de nieuwe vormgeving van De Biltse Grift, maar heeft ook ander drukwerk van de Historische Kring D'Oude School vormgegeven. Pieter is nu met 'pensioen' en de redactie heeft met pijn in het hart afscheid van hem genomen. Onze nieuwe vormgeefster is Loes Meijer-Ott en de redactie heeft er alle vertrouwen in dat uw oog door haar vormgeving gestreeld zal worden.
De meeste artikelen die in De Biltse Grift gepubliceerd worden, gaan over mensen en gebouwen. Het eerste artikel *En de boom, hij leefde voort* van Ellen Drees gaat over niet-menselijke medebewoners van De Bilt en Bilthoven. Sommige van de bijzondere bomen in onze gemeente zijn ouder dan de plaats Bilthoven en sommige getuigen van vroegere indelingen van boerderijen, erfafscheidingen of parkbomen. Gaat u vooral de genoemde bomen eens bekijken en probeert u zich hierbij aan de hand van de beschrijving een voorstelling te maken hoe het er vroeger uitzag!
Het tweede artikel *Een politieke moord in laatmiddeleeuws* De Bilt van Anne Doedens laat de zeden en gebruiken van adel en kerkheren zien rond 1460. Mishandeling en moord waren in deze tijd usance en het artikel laat zien, dat de regionale politiek zeer sterk werd beïnvloed door de graaf (Holland), bisschop (Utrecht), Hoeken, Kabeljauwen, en zelfs de landsheer Karel de Stoute en de paus in Rome! In het derde artikel *De Hollandsche Patent Metaalindustrie* van Herbert Kuner wordt de geschiedenis van de Hopmi (de uitvinders van het bekende hoefijzerslot voor de fiets) beschreven. Dit bedrijf fuseerde later met Inventum en ja, de genoemde Johannes Jacobus Herber is een ver familielid van uw hoofdredacteur. In *De Leijen* verhaalt Lies Haan van de geschiedenis van deze jonge wijk. Wist u dat de Berlagelaan destijds in de plannen deel zou uitmaken van een randweg en dat er flats van tienhoog zouden komen? In *Opgravingen in de Dorpsstraat mei 2005* houdt Ellen Drees u op de hoogte van de afbraak van en opgraving bij Dorpsstraat 21-23. Tot dusver werden de funderingen van de 'huisjes van Van Santen' van eind 18e eeuw gevonden; ook werden enkele kloostermoppen (in gebruik tot in de 16e eeuw) gevonden.
De redactie wenst u veel lees- en kijkplezier.

EN DE BOOM, HIJ LEEFDE VOORT

Ellen Drees

Bovenstaande titel als variant op „En de boer, hij ploegde voort" uit de *Ballade van den Boer* door J.W.F. Werumeus Buning (1891-1958) leek me wel een toepasselijke titel voor dit artikel. In mijn verhaal kunnen de boeren namelijk niet meer voort ploegen, omdat hun boerderijen verdwenen zijn. Met de boerderijen zijn ook de boomgaarden, het kenmerkende knotwilgenlandschap en boomrijke toegangswegen en erfscheidingen verdwenen uit de bebouwde kom. Meestal ten minste, dus niet altijd. Er zijn nog bomen die voortleven en ons de plek wijzen waar vroeger boerderijen gestaan hebben.

Een boom met flinke omvang duidt natuurlijk op een behoorlijke ouderdom, vooral als het een boom van een langzaam groeiende soort betreft zoals een eik, een beuk en een linde.
De oude bomen in de bebouwde kom hebben ooit ergens bij gehoord, maar hoeven natuurlijk niet altijd in de directe omgeving van een gebouw gestaan te hebben. De oude eiken b.v. in de wijk Zorgvliet stonden in het park van het gelijknamige huis aan de Dorpsstraat.
De oudste bomen (een aantal eiken, een beuk en een linde) langs de Tuinstraat zijn een overblijfsel van een afscheiding van de tuin van Olland, daarvoor Rijtuigfabriek Ingenhoes, Buitenweg en Co en nog vroeger van de boomgaard van bakker Gijsbert Haksvoort.

Boerderij Jagtlust

Rechts van Jagtlust staan drie mooie oude knotlinden en een paar jongere exemplaren (foto voorblad). Zij duiden de plaats aan waar vroeger de boerderij van Jagtlust heeft gestaan. De linden stonden aan de achterzijde van de boerderij. Zoals op de luchtfoto (foto 2) te zien is, vormden zij een goede zonwering voor de deel.

Foto 2. Luchtfoto, ca. 1933.
De plaats van de linden is met een pijl gemarkeerd.

De boerderij heeft tot 1885 bij de buitenplaats Jagtlust gehoord. Vervolgens bleef hij vijf jaar in het bezit van Willem Veldhuizen die in 1884 als pachter op Jagtlust was gekomen. Hierna volgden nog een aantal transacties tot boerderij Jagtlust in 1970 eigendom van de gemeente De Bilt werd, die op de plaats van de boerderij een nieuw administratiekantoor liet bouwen. De laatste pachter, Dirk Doornenbal, overleed in 1969 en heeft de afbraak dus niet meer meegemaakt.

De Olden Brandenburg

Voor de steeds maar groeiende Biltse bevolking ontstonden nieuwe wijken op de vroegere akkers en weilanden. Een tijdje ging dat nog hand in hand met de bestaande boerderijen, maar de uitbreidingsplannen na de Tweede Wereldoorlog slokten steeds meer land op.

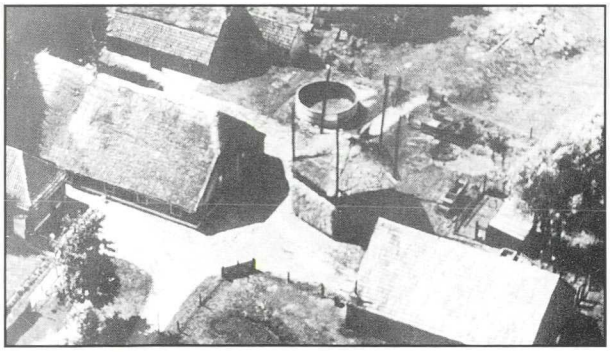

Foto 3. Luchtfoto van de Olden Brandenburg, ca. 1930. Links van de varkensschuur staat het rijtje knotwilgen.

Een van de eerste boerderijen die moest wijken voor nieuwbouw was de Olden Brandenburg, die stond waar nu het winkelcentrum Planetenbaan is.
Ook de vroegere situatie op het erf van boerderij de Olden Brandenburg wordt goed weergegeven door een luchtfoto (foto 3).
We zien de boerderij met de voorzijde naar het zuiden gericht. In de voormalige varkensschuur op het achterterrein is nu de slijterij van Verhaar gevestigd. Direct ten westen van de schuur staat een rijtje bomen, knotwilgen om precies te zijn. Drie ervan werden in het hertenkamp opgenomen.

Foto 4. De stronk van de laatste wilg.

De oude wilgen zijn inmiddels vervangen door nieuwe exemplaren. De laatste wilg is - als mijn herinnering mij niet in de steek laat - in de jaren zeventig ten onder gegaan bij een flinke storm. De stronk (foto 4) mocht blijven liggen en

is inmiddels flink verweerd. De Olden Brandenburg verdween in 1959. De laatste dertig jaar werd hij bewoond door pachter Dirk Rooken.

Leijenhoeve

Nog een Bilthovens voorbeeld is te vinden aan de Leijenseweg. Hier stond vroeger een aantal boerderijen, waarvan alleen De Voorst nog resteert (nu Rietveltlaan). Op de plaats van het (voormalige) politiebureau stond boerderij Leijenhoeve. Op foto 5 zien we op de voorgrond de toegangsweg naar de boerderij.

Foto 5. De toegangsweg van boerderij Leijenhoeve omstreeks 1970.

Vergelijken we de toenmalige situatie met de huidige (foto 6), dan blijken de eerste twee eiken verdwenen te zijn. De derde eik is herkenbaar aan de verdikte rand om de stam en de vijfde boom is een beuk, die er nu ook nog

Foto 6. De restanten van de toegangsweg links van het politiebureau.

staat. Verder naar achter is nog een aantal bomen gespaard gebleven. Leijenhoeve ging halverwege de 19e eeuw deel uitmaken van het landgoed Sandwijck. In de eerste helft van de 20e eeuw is hij bewoond geweest door de familie Westeneng. In 1954 moest de familie de boerderij verlaten, waarna de boerderij nog

zo'n twintig jaar als opslagplaats gebruikt is voordat hij in 1975 gesloopt werd.
Het aangebouwde bakhuis bleef wel bewoond, maar werd in 1973 afgebroken vanwege de aanleg van een fietspad langs de Leijenseweg.

Nieuw Buitenzorg
In De Bilt zijn de aanwijzingen wat subtieler. In de wijk Weltevreden staat nog een enkele boom van respectabele ouderdom, zoals de twee beuken bij de bushalte Blauwkapelseweg - François Mauriacweg (foto 7).

Foto 7. De twee beuken bij de bushalte Blauwkapelseweg - François Mauriacweg.

Zij stonden ten westen van boerderij Nieuw Buitenzorg, waarschijnlijk naast het pad dat naar boerderij Weltevreden leidde. Een foto waarop zowel de beuken als de boerderij te zien zijn, is er helaas niet, maar het pijltje geeft aan waar de beuken zich omstreeks 1960 op de Blauwkapelseweg bevonden (foto 8).

Foto 8. De Blauwkapelseweg omstreeks 1960. Rechts boerderij Oud Welgelegen. De beuken bevonden zich bij de pijl.

Nieuw Buitenzorg (foto 9) wordt aan het oog onttrokken door de welige begroeiing achter het bakhuis dat links van Oud Welgelegen stond.
Nieuw Buitenzorg was nog betrekkelijk jong toen deze boerderij in 1972 afgebroken werd in verband met de uitbreiding van de wijk Weltevreden: nog maar 62 jaar. Vanaf het begin in 1910 tot het eind in 1972 heeft hier de familie Voskuil gewoond, die de boerderij

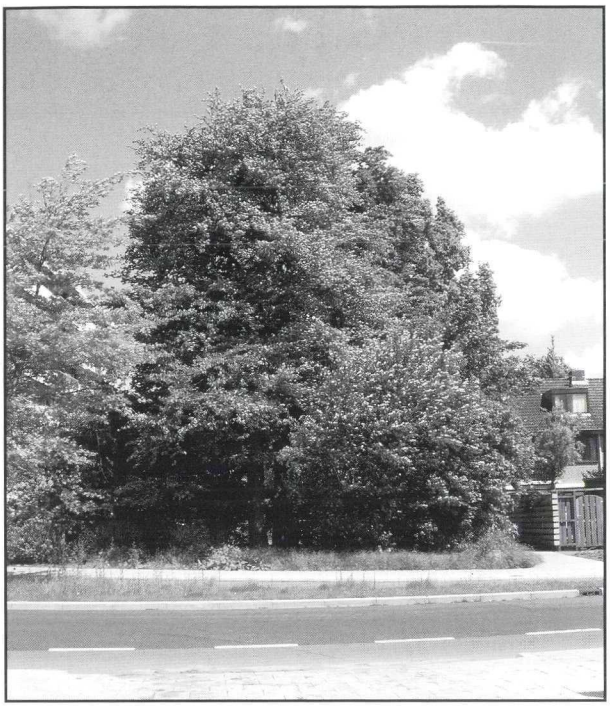

Foto 9. Boerderij Buitenzorg omstreeks 1970.

pachtte van de familie Van Boetzelaer op Sandwijck. Na afbraak liet de weduwe van Frans Voskuil aan de overzijde van de Blauwkapelseweg een kleine villa bouwen.

Weltevreden

De geschiedenis van boerderij Weltevreden gaat heel wat verder terug, wellicht tot de Middeleeuwen. De boerderij vertoonde 16e - eeuwse bouwkenmerken en waarschijnlijk is er nog een 15e -eeuwse houten voorganger geweest. Ook Weltevreden maakte - vanaf 1849 - deel uit van het landgoed Sandwijck. In 1880 vestigde Jan van Dijk zich op Weltevreden. Zijn kleinzoons Peter en Dirk van de Brenk en hun gezinnen waren de laatste bewoners.
De boerderij heeft nog even in de schaduw van de sporthal gestaan voordat hij in 1969 werd afgebroken. Op foto 10 zien we de toppen van wat bomen boven de sporthal uittorenen.

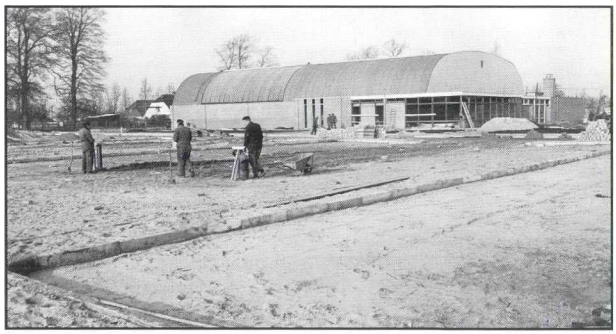

Foto 10. De bouw van de sporthal in 1969 in de wijk Weltevreden. Links een aantal beuken. Van de eiken achter de hooischuur is nog net de kruin te zien die boven de sporthal uitsteekt.

De eiken stonden achter de hooischuur van de boerderij. Er zijn nog twee eiken over die nu tussen het Cultureel & Vergader Centrum H.F. Witte en de gemeentelijke opslagruimte ingeklemd staan (foto 11).

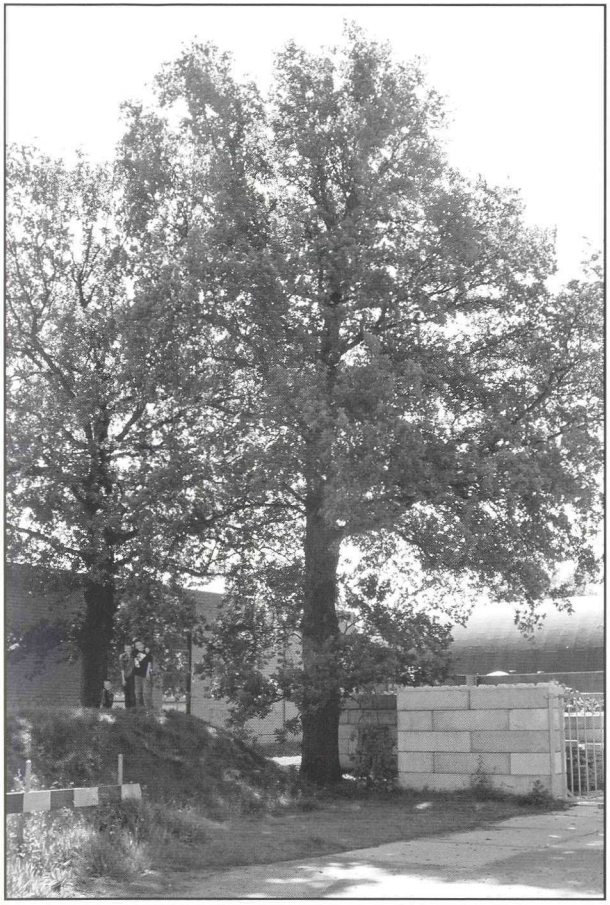

Foto 11. De twee eiken achter het H.F.Witte Centrum.

Tweede links op foto 10 zien we een stel beuken staan. Een ervan is bewaard gebleven en staat nu naast het fietspad langs de Biltse Rading. (foto 12).

Foto 12. De beuk langs het fietspad van de Biltse Rading.

Aan het schatten van de ouderdom van de hier beschreven bomen heb ik mij niet gewaagd, omdat ik maar een leek ben en het groeitempo van verschillende factoren afhankelijk is,

bijvoorbeeld van de bodemgesteldheid, het klimaat en van de vraag of de boom in zijn groei gehinderd wordt door storende elementen in zijn omgeving, zoals dicht in de buurt staande soortgenoten. Wie er toch met zijn meetlint op uit wil trekken om de ouderdom van bomen te bepalen, heeft misschien iets aan een overzichtje dat ik vond op internet.
Voor zomereiken en Hollandse linden geldt een gemiddeld groeitempo van een à anderhalve cm per jaar, voor paardekastanjes tussen de twee en drie cm, evenals voor bruine beuken. Hun groene soortgenoten groeien iets sneller: van 3 tot 4 cm per jaar. Wie zekerheid wil hebben, zal moeten wachten tot de boom omvalt of gekapt wordt, zodat men aan de jaarringen de leeftijd kan aflezen.
Mits de boom niet hol is natuurlijk.
Deze en de rest van de Biltse bomen zijn echter nog een lang leven gegund.

Bronnen

- **Inventaris Boerderijen Historische Kring D'Oude School.**
- **http://vossen.xs4all.nl/bsz/jpa/lochem.htm.**

POLITIEKE MOORD IN LAATMIDDELEEUWS DE BILT
HOEKEN EN KABELJAUWEN IN ONZE GEMEENTE

Dr. Anne Doedens

Vooraf

Tussen 1345 en 1492 woedden in ons land en ook in ons gewest de 'Hoekse en Kabeljauwse twisten'. Het waren in wezen adelsveten, veroorzaakt door de achteruitgaande economische positie van de adel. Het waren daarnaast uitingen van verzet van de burgerij tegen adellijke dwang. Op den duur stonden de Kabeljauwen in het algemeen voor de vrijheid van de steden en de macht van de landsheer en de Hoeken doorgaans voor de belangen van de adellijke families die zich daartegen verzetten. In ons gewest weken de tegenstellingen af van het hierboven geschetste algemene beeld. (Ik spreek ook voor het Sticht Utrecht over Hoekse en Kabeljauwse twisten - daarin gesteund door D.A. Berents in de Algemene Geschiedenis der Nederlanden, IV [Bussum, 1980] p.295.). In ons gewest kwamen de Hoeken in de vijftiende eeuw op voor de patriciërfamilies van de stad Utrecht, de Utrechtse ridders in de gewestelijke staten en de gewestelijke geestelijkheid. Deze facties wezen de Kabeljauwse visie af en stonden

tegenover de Utrechtse bisschop die een verlengstuk was van de feitelijke landsheer, de naar de centrale macht in de Nederlanden strevende hertog Karel de Stoute van Bourgondië. Veel is bekend over de slag bij Westbroek in 1481. Een bloedige veldslag die alleen maar te begrijpen valt in het kader van deze Hoekse en Kabeljauwse twisten. Een veldslag waarin het leger van de landsheer het won van de opstandige burgers van Utrecht. Een veldslag die men weerspiegeld ziet in de beroemde Westbroekse muurschilderingen van de vroege zestiende eeuw. Minder is bekend over een ander bloedig treffen in de late vijftiende eeuw, elders in onze gemeente, bij de kern De Bilt. Over deze moord en doodslag gaat dit artikel. Deze gewelddadigheden in De Bilt kunnen eveneens alleen maar begrepen worden in het kader van de Hoekse en Kabeljauwse twisten. Het was een treffen dat pas echt begrijpelijk wordt tegen de achtergrond van een op macht beluste bisschop en zijn tegenstrevers, in dit geval de adellijke familie Van Brederode. Uit die familie kwam Reinoud voort, heer van Vianen, een regionale grootheid in Holland en Utrecht. Tot de clan van Brederode hoorde ook diens broer, een belangrijk kerkelijk concurrent van bisschop David van Bourgondië, de bisschop-pretendent, Gijsbrecht van Brederode. Gijsbrecht kon op de steun van veel Utrechtse geestelijken rekenen. Reinoud op die van de Utrechtse ridderschap en de patriciërs in de domstad. Reinoud was ook de vader van de dader van de hierna te behandelen moord, Walraven van Brederode.

Bisschop David van Bourgondië, een tekening aangetroffen in de Kamper archieven, (uit verveling?) gemaakt in de marge van een officieel stadsdocument. (Stadsarchief Kampen)

De Brederodes, die ook een machtsbasis hadden in het Hoekse Hollandse Kennemerland, stonden bepaald niet als vredelievend en ingetogen bekend. Walraven was in zijn hierna besproken gewelddadigheid dus geen uitzondering. Hoe negatief echter ook tegen bisschop David werd aangekeken, blijkt nog eeuwen later uit de omschrijving van de

achttiende-eeuwse historicus Simon Stijl: „De Stoel van Utrecht wierd eerlang bezet door David van Bourgondië, des Hertogs [van Bourgondië] natuurlyken Zoon, die de heerschzuchtige oogmerken van zynen Vader in alles behulpzaam was." Onomstreden was hij niet, integendeel. Dat kwam onder meer door de manier waarop hij aan zijn ambt kwam (zie hierna.) Deze militaire bisschop waagde het om in volle wapenrusting ter kerke te gaan. Hij spande zich ook zeer in voor zijn machtspositie (en die van zijn familie.)

De moord van 1457

In 1457 trokken schout Lubbrecht van Raaphorst, burgemeester Nicolaes van Yperen, schepen Gerrit van Noortwyck en een secretaris voor overleg vanuit hun stad, het Kabeljauwse Haarlem, naar de Utrechtse bisschop David van Bourgondië, die op dat moment in Amersfoort verbleef. Bisschop David, halfbroer van hertog Karel de Stoute van Bourgondië, was, zoals hierna behandeld wordt, een jaar tevoren op dubieuze wijze door paus Calixtus III in zijn ambt bevestigd. Burgemeester Van Yperen en schepen Van Noortwijck zouden echter nooit in Amersfoort aankomen.
Op doortocht door De Bilt werd hun reisgezelschap overvallen door de edelman Walraven van Brederode, bastaardzoon van de heer van Vianen, Reinoud van Brederode. Van Yperen en Van Noortwijck lieten het leven. Reinoud was, zoals gezegd, heer van Vianen en een vooraanstaand lid van de Hoekse partij in Holland en het Sticht Utrecht (eigenlijk is het woord partij hier een volstrekt anachronisme!) Grosso modo kan men, zoals al bleek, zeggen, dat de Hoeken streden voor de handhaving van de macht van de lokale adellijke geslachten (en in het Sticht van de stedelijke autonomie van Utrecht.) Hun tegenstanders, de Kabeljauwen waren aanhangers van de Bourgondiërs, die naar een sterk centraal staatsgezag streefden, doorgaans gesteund door burgerlijke stadsbesturen (zoals in Haarlem, maar dus niet in de domstad). Bisschop David was in feite het verlengstuk van de Bourgondische heersers die in deze tijd de Nederlanden onder hun centrale gezag brachten. Het was een proces dat de gehele vijftiende en vroege zestiende eeuw in beslag nam. De bisschop was een krachtig bestuurder die in dat proces een grote rol speelde.
De diepere oorzaken van de moord: een Hoekse afrekening?
De oom van de moordenaar, Gijsbrecht van Brederode was in 1456 bijna bisschop van Utrecht geworden. De kanunniken van de Utrechtse dom hadden hem al gekozen. Er was alleen nog een officiële bevestiging door paus Calixtus III in Rome nodig. Ook de pauselijke schoorsteen moet roken, moet Reinoud

Blad uit het getijdenboek van „de meester van het getijdenboek van Gijsbrecht van Brederode"

gedacht hebben: hij zond niet alleen zijn ambassadeurs naar Rome, maar „Hij stelde oick sijn gelt in de wisselbanck te Romen, vier dusent ducaten, die men voor de confirmacie [bevestiging] plach te geeven." Het was echter te weinig; het woog niet op tegen de goodwill die hertog Filips van Bourgondië bij de paus genoot vanwege zijn kruistochtplannen. En Filips op zijn beurt wilde zijn bastaardzoon David absoluut op de Utrechtse bisschopszetel zien. Hij wilde immers het bisdom Utrecht en het erbij behorende Oversticht of Overijssel inlijven. Dat was bepaald niet mogelijk met een Hoekse vijand als bisschop in de Domstad. De paus volgde de keuze van het Utrechtse kapittel niet en koos voor Bourgondië. Zo werd niet Gijsbert van Brederode, maar David van Bourgondië bisschop. Op de koop toe nam Calixtus III ook Gijsbrechts 4000 dukaten in bezit. De Hoekse Brederodes zullen er hun Kabeljauwse tegenstanders des te heviger om hebben gehaat. Ze lieten dat blijken en vochten terug. David van Bourgondië moest uiteindelijk aan Gijsbrecht van Brederode een grote afkoopsom betalen en kreeg bij het Verdrag van IJsselstein heel gunstige vredesvoorwaarden. Bij ditzelfde Verdrag van IJsselstein van 1456 werd David van Bourgondië ook wettig landsheer van Overijssel. Ook hier was verzet. Om dit onwillige Oversticht te bedwingen moest

David zijn legers voor Deventer samentrekken. Na vijf weken beleg gaf de stad haar verzet op in september 1456.
De aanleiding tot de moord: een ruzie onder strandjutters? Het decor is duidelijk; wat was echter de aanleiding tot de feitelijke moord? Zou Walraven van zijn vader of oom opdracht hebben gekregen om de Haarlemse Kabeljauwse medestanders van bisschop David uit de weg te ruimen? In de door mij hieronder genoemde bronnen wordt dit ontkend: ondanks zware foltering zou Walraven zijn onschuld volhouden. Hij kwam wat later weer op vrije voeten door te ontvluchten. Het is ook goed mogelijk, dat hier met name een Kennemerlandse afrekening plaatsvond, passend in de tegenstelling tussen de Hoekse, Kennemerlandse adelsfamilie Van Brederode en de Kabeljauwse Kennemerlandse 'hoofdstad' Haarlem. Hoe het ook zij, het feit dat het om Kabeljauwen en Hoeken ging, heeft zeker een rol gespeeld in de gewelddadigheden. Deze gewelddadigheden zijn in elk geval begonnen in Zandvoort, waar de latere Kabeljauwse Haarlemmer slachtoffers de Hoekse Walraven van Brederode mishandeld zouden hebben. Iets dat een edelman als hij niet over zijn kant zou hebben kunnen laten gaan.
De achtergrond van deze mishandeling is de stranding van een met wol geladen schip uit Schotland. Deze strandvondst werd op gewelddadige wijze afgewikkeld. Walraven van Brederode wilde in opdracht van zijn vader Reinoud, die ook heer van Zandvoort was, de lading in beslag nemen. Op het strand ontmoette hij echter een afvaardiging van het Haarlemse stadsbestuur: de al genoemde burgemeester Nicolaes van Yperen en schepen Gerrit van Noortwyck.
Ze namen hem de wol af. Een jaar later volgde dus de dodelijk aflopende wraakactie.
Wellicht heeft Walraven van de komst van de slachtoffers geweten en daarvan gebruik gemaakt door hen bij De Bilt te overvallen.

De wraak van bisschop David en daarna:
Veertien jaar na de moord in De Bilt kreeg bisschop David kans om op zijn beurt wraak te nemen en af te rekenen met de Hoekse Brederodeclan. Hij liet in 1470 de toen niets vermoedende Reinoud gevangen nemen op zijn kasteel te Wijk bij Duurstede. Hetzelfde lot trof Gijsbrecht en Walraven. De Kabeljauwen beweerden: „hadde de bisscop dese Heren niet gevangen, hij soude binnen drie daghen een verdreven Biscop geweest hebben en so souden sij voort getaeld hebben om Hertoch Karel [de Stoute van Bourgondië] uyt Hollant te verdriven."
Reinoud en Walraven werden zwaar gemarteld om hen een bekentenis van een anti-Bourgondische samenzwering te doen

toegeven, maar zij bleven ontkennen. Onduidelijk is of de bronnen hier twee zaken door elkaar halen en de al eerder genoemde marteling verwarren met deze of dat er sprake is van twee martelingen. Ook hier (of voor de eerste keer?) wist Walraven te ontsnappen. Op een spectaculaire manier. „Door met een hard strootje het slot van zijn boeien te openen en op een stormachtige nacht te ontvluchten uit het slot bij Duurstede door zich te laten zakken aan zijn in repen gescheurde kleren." Walraven luidde na zijn ontsnapping de alarmbel, en wel zo stevig dat de Bourgondische hertog Karel de Stoute in een bijeenkomst van de ridders van het Gulden Vlies de onschuld van Reinoud van Brederode liet vaststellen. Er zouden echter nog veel meer botsingen plaats vinden waarbij de Brederodes en ook Walraven tegenover de Bourgondiërs kwamen te staan. We treffen Walraven nog als Hoekse vluchteling voor de Bourgondische stadhouder Jan van Egmond aan in 1489.

Een gedenksteen ...

De moord was en bleef dus ongewroken, maar werd niet vergeten. Immers, op de plaats van het misdrijf werd een gedenksteen opgericht. De vraag is, waar is die gebleven? Wellicht weet één van de lezers van De Biltse Grift het antwoord?

Bronnen

- Jansen, H.P.H., Hoekse en Kabeljauwse Twisten, (Bussum, 1966) 86.
- Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden, XII (Amsterdam, 1772) 360.
- Burman, Kaspar, Utrechtsche Jaarboeken van de Vyftiende Eeuw, vervattende het merkwaardige in het Gesticht, en voornamentlyk in de stadt Utrecht, Zedert den Jare 1402. en vervolgens voorgevallen. Utrecht, 1750-1754. I, 21; II, 347; III, 16.
- Mattaeus, Antonius, Veteris aevi analecta, seu vetera monumenta hactenus nondum visa, quibus continentur scriptores varii qui praecipue historiam universalem, expeditiones ... memoriae prodiderunt / praeterea itineraria ... ; primus in lucem ed. adjectis observationibus suis Antonius Matthaeus. I, 685, 701.
- Stijl, Simon, De opkomst en bloei der Vereenigde Nederlanden. (Amsterdam, 1774) 432.
- Verhoog, Jan H., Onvoltooide roem: De Heeren van Brederode in de Middeleeuwen. Geschiedenis van een riddergeslacht, 1203-1473, (Deventer, 1995) 448.
- Wagenaar, Jan, Vaderlandsche Historie, vervattende de Geschiedenissen der nu Vereenigde Nederlanden, inzonderheid die van Holland, van de vroegste tyden af. (Amsterdam, 1749-1759) IV, 132, 134

DE HOLLANDSCHE PATENT METAALINDUSTRIE
DEEL 1. HET BEDRIJF IN UTRECHT

Herbert Kuner

De Hollandsche Patent Metaalindustrie (Hopmi) was een bedrijf met een opmerkelijke geschiedenis: Hopmi maakte als onderdelenleverancier voor de rijwielbranche interessante producten en de ontwikkeling van de onderneming zelf toonde in ruim veertig jaar tijd vele boeiende facetten.

De oprichters: familie De Vries

De geschiedenis van de Utrechtse rijwielslotenfabriek Hopmi begint met de technicus Klaas de Vries Cz. uit Zaandam. Hij vestigde zich in 1911 in Utrecht met zijn vrouw, hun vier zonen en twee dochters. De volgende vijf jaar schreef hij drie verhuizingen en twee faillissementen op zijn naam. Het eerste faillissement was in 1912, waarbij ook zijn oudste zoon Anthonie Hendrik betrokken was, en het tweede eind 1916. Om welke activiteiten het daarbij ging is niet bekend. Voor De Vries was dat hoe dan ook geen reden om stil te gaan zitten. Hij had al in juni 1916 een octrooiaanvraag voor een rijwielslot in de vorm van een cijferslot ingediend en in 1917 was de ontwikkeling daarvan afgerond. Toen werd in het woonhuis van de familie De Vries, een groot hoekpand aan de Biltstraat 150, de Hollandsche Patent Metaalindustrie (Hopmi) opgericht. Eigenaar was volgens de adresboeken de 26-jarige tweede zoon van Klaas, Cornelis de Vries. Dit had ongetwijfeld met de faillietverklaring van vader Klaas in 1916 te maken.

De Vries had met zijn fietsslot veel succes. Het was een van de eerste deugdelijke rijwielsloten die in Nederland verkocht werden.

Bovendien was er aan het einde van de Eerste Wereldoorlog extra behoefte aan een fietsslot; vanwege de bandenschaarste werd het stelen van een fiets lonend, alleen al vanwege de banden. Zo duurde het niet lang voordat veel fietsenmakers en ook enkele rijwielfabrikanten zoals b.v. Burgers al hun verkochte fietsen van een klokslot voorzagen.

In de eerste jaren van haar bestaan was de Hopmi volop in beweging. Al één jaar na de oprichting werd het bedrijf verplaatst naar een vrijgekomen bedrijfsgebouw aan de Wolvenstraat 6-8. Naast de rijwielsloten werden in de in de jaren twintig ook andere fietsonderdelen

Firma P.H. Hörmann, Jan Meijenstraat 50-52 (1913), latere vestiging van de Hopmi.
(Foto Volksmuseum Wijk C)

geproduceerd, zoals bagagedragers, zadels en het opvouwbare Hopmi-stuur. In 1921 verhuisde de Hopmi opnieuw, dit keer naar een fabrieksgebouw aan de Jan Meijenstraat 50/52 midden in de Utrechtse volksbuurt Wijk C. Enkele maanden later verhuisde ook de derde zoon van De Vries, Herman, naar het fabrieks gebouw aan de Jan Meijenstraat, en drie jaar later een van zijn dochters met schoonzoon. Uit oude adresboeken blijkt herhaaldelijk, dat de hele familie De Vries min of meer bij het bedrijf betrokken was. In januari 1924 werd de Hollandsche Patent Metaalindustrie omgezet in de N.V. Metaal Industrie 'Het Klokslot' met vestigingen aan de Jan Meijenstraat 50/52 en de Oranjestraat 17.

Directeuren waren Klaas en Cornelis de Vries, de commissarissen waren ondermeer C.S. van Dobben de Bruyn, Robert van Woelderen en Willem van Laar. Het vermoeden bestaat dat de familie De Vries geld nodig had om de zaak draaiende te houden of uit te breiden en dat de commissarissen tevens geldschieters waren.

Hopmi-eigenaar Willem van Laar (1939)
(Fotoverzameling H. Herber)

Wat er precies speelde is niet duidelijk, vast staat dat de jonge NV negen maanden later door de rechtbank failliet verklaard werd. Maar dat betekende noch voor de Hopmi, noch voor de werkzaamheden van de familie De Vries het einde. Een half jaar na het faillissement, in april 1925, maakte het bedrijf een doorstart onder de naam Slotenfabriek Hopmi en in 1929 werd het weer in een NV omgezet. Directeur was Willem van Laar, terwijl Van Woelderen en Van Dobben de Bruyn de functie van commissaris vervulden. De naam De Vries komt in de akte uit 1925 niet meer voor. Van Laar dreef samen met zijn broer een handel in ijzerwaren aan de Catharijnesingel en zou de Hopmi de komende twintig jaar in handen hebben. De dagelijkse leiding van het bedrijf liet hij echter altijd aan anderen over. Vermoedelijk berustte de deelneming van Van Laar in de Hopmi op een al langer bestaande zakelijke relatie - de twee bedrijven behoorden immers tot dezelfde bedrijfstak.
De eerste jaren bleef de familie De Vries nog bij de Hopmi actief. In 1926 ging Klaas de Vries zelfs nog met zijn zonen Cornelis en Klaas jr. (die in de adresboeken respectievelijk als 'fabrikant' en 'monteur slotenfabriek' staan vermeld) in de Jan Meijenstraat 50 wonen, om enkele maanden later alweer te vertrekken. Als laatste vertrok de schoonzoon van De Vries in 1927 uit de Jan Meijenstraat.
Uit de archiefstukken blijkt nog, dat Anthonie Hendrik de Vries in 1931 directeur werd van de Telephone Lock Company in Zeist en zijn vader Klaas in 1935 op 72-jarige leeftijd de functie van commissaris van dat bedrijf mocht bekleden. Uit dit alles komt Hopmi-oprichter Klaas de Vries als een zeer ondernemende technicus naar voren, die gezien de

herhaaldelijke faillissementen zakelijk niet zeer succesvol was.

Rustige jaren dertig

De jaren dertig waren een betrekkelijk rustige periode voor de Hopmi. De dagelijkse leiding was nu in handen van Fred Meyers, de schoonzoon van Willem van Laar. Herke Tulp, een Zuilenaar die al op jonge leeftijd in het bedrijf was gekomen, was bedrijfsleider. Tijdens de economische crisis begin jaren dertig ging de Hopmi het productieprogramma sterk verbreden. Stalen meubels waren toen een nieuwe trend. De Utrechtse Machinale Stoel- en Meubelfabriek (UMS/Pastoe) en de Hopmi ontwikkelden samen stoelen, bureaus en schoolmeubelen van stalen buizen en multiplex, dan wel met bekleding, naar ontwerp van architect H.F. Mertens. Het houtwerk en de stoffering werden door UMS gedaan, voor de metaalbewerking was de Hopmi de aangewezen partner. Het contact tussen deze bedrijven was te danken aan het feit dat Willem van Laar en de UMS-directeur buren van elkaar waren. Een bijzonderheid van de stoelen was dat deze uitneembaar waren met behulp van schroefbussen in de buizen van het frame. Dit systeem was ontwikkeld door de Hopmi, die er octrooi op aangevraagd had. De meubels werden vanaf 1932 als UMS-producten verkocht, maar het lijkt dat het gehoopte commerciële succes uitbleef.
In 1934 nam de Hopmi de exploitatie over. In 1933 werd de productie van hang- en sluitwerk ter hand genomen; afnemer was commissaris C.S. van Dobben de Bruyn, die het hang- en sluitwerk vanuit een Hopmi-vestiging in de Gasthuissteeg verkocht. Ook de productie van de meubels was in deze tweede fabriek. Daarnaast produceerde de Hopmi voor korte tijd zelfs een door bedrijfsleider Tulp bedachte spoel - de zogenaamde 'Tulpspoel' - waarmee een kristalontvanger voor radio-ontvangst gebouwd kon worden.

Hopmi meubel Herber

De belangrijkste tak en financiële steunpilaar van de onderneming bleef echter de fabricage

van rijwielonderdelen. De Hopmi vervaardigde diverse soorten sloten, bagagedragers, achterlichten (die in de jaren dertig wettig verplicht werden), reflectoren, zadels en belastingplaathouders. In totaal stonden in die tijd 30 à 40 mensen op de loonlijst, waarvan veel Wijk C'ers.

De Tweede Wereldoorlog

De bezetting van Nederland door de Duitse Wehrmacht in mei 1940 had voor de Hopmi ingrijpende consequenties. Willem van Laar en zijn schoonzoon Fred Meyers waren joods en moesten zich vanaf 1940/1941 schuil gaan houden. De Hopmi werd als 'kriegswichtiges Betrieb' gekwalificeerd en ging volop fietssloten en hang- en sluitwerk maken, die naar Duitsland werden vervoerd.
De meubelafdeling werd voorgoed gesloten.

Het "OZO" slot

In het eerste jaar van de oorlog zag de Hopmi nog kans om voor de Nederlandse markt een ringslot onder het merk 'OZO' te maken. De letters stonden voor de leus „Oranje zal overwinnen", die in het geniep als groet werd gebruikt. Het OZO-slot werd bovendien in een rood-wit-blauw doosje verkocht. In november 1940 volstond het NSB-blad Volk en Vaderland in een reactie hierop nog met het cynische commentaar: „Werkelijk, van de N.V. Slotenfabriek Hopmi te Utrecht een origineele vondst!" In augustus 1941 kreeg de fabrikant van de Duitse politie echter het bevel alle OZO-sloten uit de handel te nemen.
In hetzelfde jaar werd Johannes Jacobus Herber directeur. Herber was al in februari 1922 op 17-jarige leeftijd als kantoorbediende bij de Hopmi in dienst getreden. In april 1940 was hem procuratie verleend. Samen met bedrijfsleider Tulp moest Herber de Hopmi door de moeilijke oorlogsjaren heen manoeuvreren - een uiterst precaire taak. Niet in de laatste plaats, omdat hij onder de ca. 30 mannelijke en vrouwelijke arbeiders ook een handvol onderduikers aan het werk had. Herber kon voor deze mensen officiële papieren laten regelen (met valse namen erop) waarmee ze in zijn bedrijf konden werken, dit vanwege het predikaat 'kriegswichtiges Betrieb'. Een van deze onderduikers was Frans Faase. Hij herinnert zich nog een aantal clandestiene

streken uit die tijd. Zo werden, toen er een levering cokes aangevoerd zou worden, van tevoren de pennen uit de scharnieren van de kelderluiken gehaald, zodat de werknemers een deel van de cokes uit de kelder konden meenemen. Ook maakten ze voor zichzelf van de grote voorraden plaatijzer bakblikken voor kleine broodjes en koeken. Op een gegeven moment gingen een paar van de arbeiders stiekem de sleutels bij de verkeerde fietssloten inpakken. Faase: „Toen de leiding dat hoorde hebben ze wel zitten zweten."
Herber zal menigmaal gezweet hebben.
Er rustte een zware druk op hem, zeker vanaf het moment dat in februari 1942 in het kader van de 'Verordening tot verwijdering van joden uit het bedrijfsleven' E.L.F. Böcker als bewindvoerder (Verwaltungstreuhändler) voor de Hopmi werd aangesteld. Böcker was van Duitse afkomst en werkte voor fietszadelfabrikant Lepper in Dieren, toen nog een dependance van de firma Lepper uit Bielefeld. Hij had in de oorlog verschillende bedrijven onder zijn beheer zoals de Hopmi en bezocht deze regelmatig om de gang van zaken te controleren. Daarbij onttrok hij grote bedragen aan het bedrijf, ondermeer door middel van hoge declaraties en door stortingen in de 'Verwaltungskasse'.
In de zomer van 1944 gebeurde met de Hopmi dat wat met alle andere joodse bedrijven tijdens de bezetting gebeurde: de firma NV Slotenfabriek Hopmi werd geliquideerd en alle eigendommen en rechten werden overgedragen aan een nieuwe, niet-joodse eigenaar. In het geval van de Hopmi was dat Böcker zelf, die het bedrijf als 'Slotenfabriek Hopmi' voortzette. Voor de dagelijkse bedrijfsvoering had dit voorlopig geen consequenties.
De situatie veranderde pas na 'Dolle Dinsdag' (5 september 1944). Er kwam een 'Sprengtruppe' die een aantal essentiële machines en electriciteitskasten opblies. Niet veel later werd een groot deel van de machines van de Hopmi naar Duitsland afgevoerd omdat ze daar zogenaamd veiliger stonden. Een aantal medewerkers sneed nog van tevoren met scherpe messen de drijfriemen van de machines los. De riemen werden eerlijk verdeeld, want daarmee konden weer schoenzolen gerepareerd worden.
De productie van fietssloten stortte zodoende in november 1944 in elkaar. In plaats daarvan werden tijdens de hongerwinter nog wel zogenaamde noodkacheltjes geproduceerd, waarop men water of kleine hoeveelheden etenswaren kon koken. Deze werden door het personeel gebruikt om ze voor bijvoorbeeld boter of eieren te ruilen. Op deze manier sleepte de Hopmi zich door de laatste oorlogsmaanden.

De naoorlogse hausse

Na de oorlog keerden Van Laar als eigenaar van de Hopmi en Van Woelderen en Van Dobben de Bruijn als commissarissen terug. Herber bleef met de dagelijkse leiding belast. Het machinepark werd hersteld en vanaf oktober 1945 produceerde de Hopmi weer. In januari 1946 werd de afdeling hang- en sluitwerk verkocht aan P.J. van Dobben de Bruijn uit Bodegraven, vermoedelijk een zoon van de Hopmi-commissaris. Hij zette dit deel van het bedrijf voort onder de naam Hang- en Sluitwerkfabriek DOBRU.

De Hopmi produceerde voortaan nog alleen maar sloten en bagagedragers.

Van Laar was Herber na de oorlog zeer erkentelijk voor wat deze tijdens die moeilijke periode had gedaan. Mede daarom verkocht Van Laar, die inmiddels de zeventig gepasseerd was, het bedrijf niet lang na de oorlog aan Herber, die de koopsom tot 1964 in termijnen voldeed. Van de financiële schade die tijdens de oorlog was geleden zag Van Laar weinig terug. Pas in de jaren vijftig werd de Hopmi door de Raad voor het Rechtsherstel voor een fractie van de tijdens de oorlog onttrokken tegoeden gecompenseerd.

Maar de Hopmi profiteerde in de naoorlogse jaren wel flink van de grote inhaalvraag naar rijwielen en rijwielonderdelen, waardoor het bedrijf er financieel weer snel bovenop kwam. Het bedrijfskapitaal werd in 1948 verdubbeld. De omzet bereikte met name in de jaren tussen 1948 en 1951 recordhoogtes. De jaarwinsten lagen op bijna het dubbele van wat er in de jaren dertig werd verdiend. Het aantal medewerkers steeg naar ruim 100 en de fabriekshal moest aan de achterzijde met enkele meters worden vergroot.

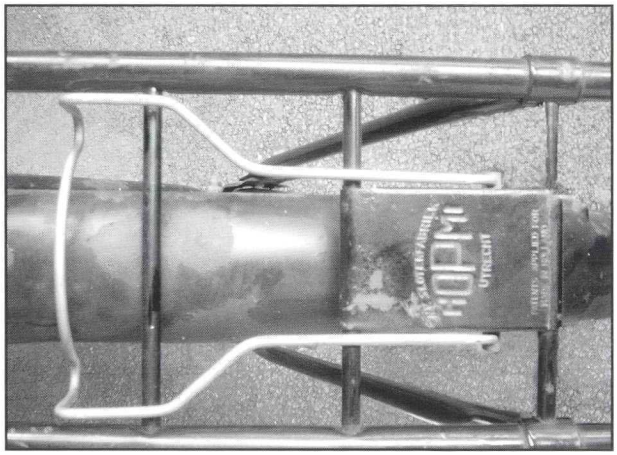

Bagageklem

Een belangrijk deel van de winst werd met de export verdiend. De verkoop in landen zoals Nederlands-Indië was stukken lucratiever dan die op de Nederlandse markt. De Hopmi exporteerde in die tijd tienduizenden bagagedragers en honderdduizenden rijwielsloten naar landen als België, Finland,

Maleisia, Indonesië, Zuid-Afrika, Nigeria, Egypte en Mexico. Binnen Nederland behoorden in de jaren vijftig fietsfabrikanten als Simplex en Locomotief tot de grote klanten, maar ook bromfietsfabrikant Pluvier uit Rotterdam (bagagedragers). Een andere groep klanten waren de rijwielgrossiers, die de Hopmisloten en -bagagedragers aan fietsenmakers doorverkochten, maar ook op eigen fietsen onder eigen merk monteerden.
Omstreeks 1950 kreeg de Hopmi een grote opdracht van het Nederlandse leger.
Elke militair moest van twee persoonlijke hangslotjes worden voorzien, een voor zijn plunjezak en een voor zijn kastje.

Kentering
Vanaf 1953 kenterde de gunstige verkooppositie van de Hopmi. De naoorlogse inhaalvraag was grotendeels verzadigd. De export liep drastisch terug, ondermeer omdat de exportmogelijkheden naar de voormalige koloniale landen via tussenpersonen wegvielen.
In de jaren van de lucratieve export had directeur Herber de Nederlandse markt verwaarloosd. Concurrenten als slotenfabrikant Van Leeuwen (Veenendaal) en de bagagedragerfabrikanten Rijnstaal (Arnhem), Steco (Stroe) en Roelewiel (Woudenberg) profiteerden hiervan.
In 1954 besloot bovendien het Nederlandse leger om de hangsloten voortaan in Italië te kopen. Italië was toen nog een lagelonenland, waar de sloten volgens het leger voor maar *f* 2,25 ingekocht konden worden.
Onder invloed van al deze factoren daalde de winst en in 1956 werd zelfs verlies geboekt.
Eind jaren vijftig besloot Herber met de Hopmi uit Wijk C. te vertrekken. Het bedrijf paste niet meer in deze omgeving; de bereikbaarheid voor vrachtwagens werd steeds moeilijker, de grond was inmiddels meer waard geworden en de hele wijk zou in ieder geval binnen afzienbare tijd op de schop gaan.
Herman Herber, de zoon van Johannes Herber en vanaf 1953 in administratieve en commerciële functies voor de Hopmi werkzaam, oordeelt hierover achteraf als volgt: „In 1956 stonden de onroerende goederen nog voor een aanzienlijk bedrag op de balans. Ik heb later tegen mijn vader gezegd: „Je had stil moeten gaan leven toen je het pand in Utrecht verkocht had." Hij was toen al in de vijftig, maar voor zijn personeel wilde hij toch nog weer ergens een bedrijf opzetten.

Samenvatting
Het verloop van de ontwikkeling van de Hollandsche Patent Metaalindustrie is kenmerkend voor de talrijke bedrijven uit de (rijwiel)industrie die in de vroege twintigste eeuw zijn gestart. In de eerste tijd was het een

innovatieve onderneming met - zoals uit de beschikbare gegevens te concluderen valt - een wankele financiële positie. De jaren dertig waren een fase van consolidatie. De jaren vijftig brachten een ander economisch tijdperk met zich mee, waarin efficiënte productie en een lage kostprijs belangrijker waren dan de levensduur van de producten. Voor bedrijven die niet op de veranderingen wisten in te spelen was geen ruimte meer. Alleen door de naoorlogse inhaalvraag en de export werd dit probleem bij de Hopmi nog enkele jaren gecamoufleerd.
Opvallend is het relatief grote aantal verschillende eigenaren (vier) van de Hopmi binnen de 55 jaar van het bestaan van de onderneming. Wat de geschiedenis van de Hopmi verder bijzonder maakt zijn de persoonlijke achtergronden van de gebeurtenissen die in het bedrijf speelden. Zoals de persoon van oprichter Klaas de Vries, die zijn hele gezin nauw bij het bedrijf betrok. Welk verband bestond in de jaren twintig tussen de familie De Vries en de firma Van Mouwerik & Bal? Wat speelde zich af betreffende het faillissement en de overdracht aan Willem van Laar in 1924/1925? Hoe was de verhouding tussen De Vries en Van Laar? Er zijn aanwijzingen dat niet alleen Van Laar maar ook De Vries joods was. Ook over de oorlogsjaren, de onderduikers en de situatie van Willem van Laar in die tijd zal nog veel meer te vertellen zijn dan datgene wat aan de hand van de beschikbare bronnen achterhaald kon worden. De man die de langste tijd de verantwoordelijkheid voor de Hopmi droeg en die zijn hele werkzame leven aan dit bedrijf had gewijd, had het kunnen vertellen: Johannes Jacobus Herber. Hij overleed in 1980.

Met bijzondere dank aan Herman Herber.
Met dank aan de andere bronnen: Frans Faase, Hans Ruissen, Bureau voor de Industriële Eigendom, Het Utrechts Archief, Volksbuurtmuseum Wijk C, Firma UMS/Pastoe.

* * *

Rectificatie bij artikel "Kom of bel" van Hans de Groot.
De dame die in het artikel "Kom of Bel" naast Frans van Huizen op de foto staat is mevr. Els van Dok. Zij en haar man, Wim van Dok, hadden een groentewinkel op Nachtegaallaan 1, in het pand dat tegen het pand van Van Huizen was aangebouwd. Bij welke gelegenheid de foto werd gemaakt is niet bekend.

DE LEIJEN
AFLEVERING I

Lies Haan

De Leijen is een grote woonwijk die na 1970 in Bilthoven is ontstaan ten noorden van de spoorlijn Utrecht - Amersfoort. In het westen grenst de wijk aan de voormalige gemeentegrens van Maartensdijk en in het noorden loopt de wijk door tot het scholencomplex van de Werkplaats Kindergemeenschap. De Kees Boekelaan is van de Jan Steenlaan tot de Leijenseweg de oostelijke grens van de wijk. De huizen gelegen tussen de Jan Steenlaan, de Kees Boekelaan, de Leijenseweg en de spoorlijn behoren volgens de bestemmingsplannen tot het plan Jan Steenlaan.

De naam De Leijen verwijst volgens een rapport, dat in 1539 werd opgesteld, naar een van de betere soorten turf. Er waren in die tijd twisten tussen Gooiland en Het Sticht. Naar aanleiding daarvan liet ene mr. Everard Nicolai metingen verrichten en een rapport opstellen. In dat rapport werd 'leye' omschreven als een tamelijk harde zwarte turf. In 1641 werd in een akte melding gemaakt van grond gelegen ten noorden van de Steenstraat 'van outs genaempt die Leyen'. Die naam werd ook toegevoegd aan sectie D van de kadastrale gemeente De Bilt. In 1832 werd het kadaster opgericht. In de daaraanvoorafgaande jaren werden overal de burgerlijke gemeenten in secties verdeeld. De gemeente De Bilt werd opgedeeld in de vier secties A, B, C en D. Sectie D omvatte het gebied gelegen tussen de Dwarsweg (waarbij moet worden opgemerkt dat de Jan Steenlaan toen ook de naam Dwarsweg droeg), de Prinsche Laan (tegenwoordig Soestdijkseweg geheten), de Bildtstraat (thans Utrechtseweg) en de grens met de al eerder genoemde gemeente Maartensdijk. Dat gebied was dus aanmerkelijk groter dan de wijk die nu als De Leijen bekend staat. In een reeks artikelen zal de totstandkoming van de wijk De Leijen belicht worden.

Het gebied dat de woonwijk De Leijen zou worden bestond bij het begin van de bouw-activiteiten rond 1970 uit weilanden, akkers, heide en hakhoutpercelen, doorkruist door een paar (zand)paden, waarlangs enkele boerderijen gelegen waren. Boerderij De Voorst is de enige

Boerderij De Voorst

boerderij die nog bestaat, met adres Rietveldlaan 62. In de kadastrale atlas van 1832 staan de bezittingen behorend bij De Voorst onder andere vermeld onder de kadastrale nummers D 20 tot en met 27a, zijnde in het bezit van de erven van Nicolaas Theodorus van Voorst. Nummer 25 wordt daarin als 'huis en erf' bestempeld.

In het gemeentelijke dossier 1733.21, betreffende aanvragen bouwvergunningen, is met betrekking tot De Voorst een bouwaanvraag te vinden van G.L. baron van Boetzelaer. Hij wilde bij de boerderij een bergplaats bouwen. De vergunning werd hem door het college van B. en W. verleend op 18 juli 1923. Op 16 mei 1925 verleende B. en

W. aan de baron vergunning om „aan den Leijenschenweg een drietal hooibergen af te breken en een houten bergplaats op te richten." In 1976 werd boerderij De Voorst aangekocht door de gemeente, waarna het pand verbouwd werd en als burgemeesterswoning dienst ging doen. Tegenwoordig is de burgemeester er niet meer woonachtig; wel wordt het pand nog particulier bewoond.

Langs de Rietveldlaan, die vóór 1971 de naam Leijenseweg droeg, stond ook boerderij Leijenoord. Die boerderij werd in 1979 afgebroken. In bovengenoemde kadastrale atlas waren de percelen D 28 tot en met 36 a in het bezit van Evert Janse van Ooijen. De landerijen van (de erven) Van Ooijen strekten zich uit tot de huidige Jan Steenlaan. Het zandpad dat vanaf de Leijenseweg in noordelijke richting liep kreeg in de volksmond de naam Van Ooijensteeg.
Burgemeester en Wethouders van de gemeente De Bilt verzochten de Raad op 14 februari 1969 goedkeuring te verlenen om tot naamsverandering van de Van Ooijensteeg over te gaan. Men wilde de naam van Kees Boeke in herinnering houden daar hij de grondlegger was van de Werkplaats Kindergemeenschap (Kees Boekelaan 10), een speciaal schooltype waarbij het onderwijs gebaseerd is op zelfwerkzaamheid en saamhorigheid. Kees Boeke, geboren in 1884, is in 1966 overleden.

Aan de familie was goedkeuring gevraagd betreffende de naamgeving. Daar was goedgunstig op gereageerd. De Raad ging akkoord met het voorstel van B. en W. en bij raadsbesluit d.d. 27 februari 1969 werd besloten „de naam van de weg, genaamd Van Ooijensteeg, gelegen tussen de Leijenseweg en de Frans Halslaan te Bilthoven te wijzigen in Kees Boekelaan."

Op het gemeentehuis begon kort daarna een discussie betreffende de naamgeving van de wegen die blijkens de bestemmingsplannen in De Leijen zouden worden gerealiseerd. Voor het noordelijke deel van de geplande wijk wilde men namen gebruiken die refereerden aan in de bossen voorkomende flora. In het zuidelijk deel zou de fauna kunnen worden benoemd. Gedacht werd aan vossen, reeën en damherten. De discussie vergde nogal wat tijd. De meningen waren verdeeld. Maar toen de eerste bebouwing aan de nieuw aangelegde weg opgeleverd diende te worden moest men tot een beslissing komen en een naam vaststellen. Uiteindelijk werd besloten om aan de wegen in het zuidelijk deel van De Leijen namen van Nederlandse architecten te geven. De om advies gevraagde commissie voor culturele zaken was van mening, zij het niet unaniem, dat alleen de namen van 'de meest gerenomeerde bouwmeesters' zouden moeten worden gebruikt. De commissie had ook graag

de namen van buitenlandse architecten willen gebruiken. Die voorkeur werd niet gehonoreerd. B. en W. besloten tot de naamgeving van Nederlandse architecten en bouwmeesters. Het college adviseerde de gemeenteraad de nieuwe weg Berlagelaan te noemen. Hendrik Petrus Berlage (1856-1934) was een Nederlands bouwmeester die vooral bekend geworden is door de in Amsterdam gebouwde Koopmansbeurs. Zonder hoofdelijke stemming werd op 28 januari 1971 door de raad conform het voorstel besloten. Een bij het raadsbesluit gevoegde situatieschets geeft weer waar de Berlagelaan zich bevindt. Op deze schets staat ook de toen geplande randweg getekend, het verlengde van de Biltse Rading. Tot de aanleg van die weg is echter nooit overgegaan. Actiegroepen hebben daartoe bijgedragen. Ik zal u daar in volgende afleveringen meer over vertellen.

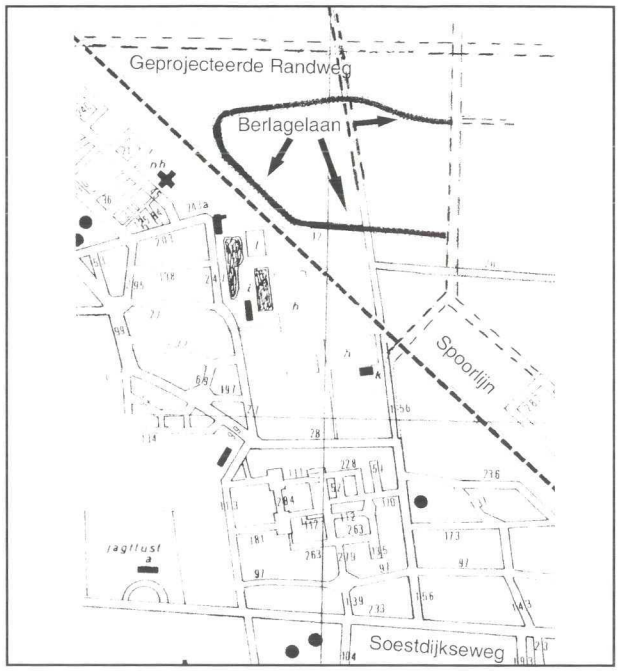

Plan 1971

De eerste nieuwe huizen die in De Leijen werden gebouwd waren de huizen gelegen aan de Berlagelaan met de oneven nummers 51 tot en met 91. Die kwamen eind 1970 gereed. Al veel eerder echter begonnen de briefwisselingen en de vergaderingen betreffende de voorbereidingen van de bestemmingsplannen. In het gemeentelijke dossier 1.777.811.21, nr. 132, bevindt zich een schrijven van B. en W. d.d. 10 februari 1964. De brief was gericht aan het Bureau Wieger Bruin, Vink en Van de Kuilen, Keizersgracht 756 te Amsterdam. B. en W. hadden dit bureau op 15 januari 1964 al mondeling opdracht gegeven om een ontwerp te maken van een uitbreidingsplan in onderdelen voor de terreinen gelegen ten westen van de Van Ooijensteeg. In bedoelde brief uitte het college de wens om in het te maken uitbreidingsplan „ook te betrekken het gebied tussen de verlengde Leijenseweg en de

spoorlijn Utrecht-Bilthoven, alsmede het meest zuidwestelijke gedeelte van het plan Jan Steenlaan ten westen van de om te leggen Leijenseweg." Die gronden hadden oorspronkelijk een agrarische bestemming. B. en W. maakten ook duidelijk dat er getracht moest worden een gemiddelde bebouwingsdichtheid van 30 woningen per ha. voor de beide uitbreidingsplannen te bereiken, dit conform de eis van het Streekplan Utrechtse Heuvelrug. In het ontwerpuitbreidingsplan Jan Steenlaan was de bebouwingsdichtheid aanvankelijk slechts 20 woningen per ha. B. en W. verzochten het bureau om een schets te maken betreffende de terreinen ten westen van de Van Ooijensteeg waar de bebouwingsdichtheid dus hoger moest zijn dan 30, waardoor men hoopte dat de provinciale

Leijenseweg

commissie de bebouwingsdichtheid in het plan Jan Steenlaan aanvaardbaar zou achten.
Het Bureau Wieger Bruin, Vink en Van de Kuilen zond B. en W. op 11 mei 1964 een brief met schets betreffende het uitbreidingsplan ten westen van de Van Ooijensteeg. In de schets werd ervanuitgegaan dat de aanwezige bosgedeelten zoveel mogelijk gespaard zouden moeten worden. In het noordwestelijke deel had men aaneengebouwde bungalows geprojecteerd, waardoor zoveel mogelijk bomen konden blijven staan. Het aaneenbouwen was nodig in verband met de gewenste bebouwingsdichtheid. Het schetsplan besloeg een oppervlakte van 53 ha, waarop 1635 woningen zouden kunnen worden gebouwd. Zo dacht men aan de bouw van 120 woningen in een verzorgingsgebouw. Er zouden 180 woningen kunnen worden gerealiseerd door een woongebouw van tien bouwlagen te bouwen, 240 woningen in torenhuizen van zes bouwlagen, 192 huizen van drie bouwlagen bestemd voor meerdere gezinnen, 737 eengezinshuizen en 164 bungalows. Volgens de berekeningen van het bureau kwam de bebouwingsdichtheid van het plan uit op 30,8 woningen per ha. Over beide plannen gerekend kwam de gemiddelde bebouwingsdichtheid op 28,7 uit. Wilde men de gewenste dichtheid van 30 bereiken dan dienden er circa 90 woningen meer geprojecteerd te worden. Zo zou men op grond gelegen in het plan Jan Steenlaan, die oorspronkelijk een groenbestemming had, een torenhuis kunnen bouwen van zes lagen waardoor er 48 woningen konden worden gerealiseerd. Als men bij nadere uitwerking ook nog 42 woningen ten westen van de Van Ooijensteeg kon inpassen dan zou de gemiddelde bouwdichtheid van de twee bestemmingsplannen het gewenste getal benaderen.
B. en W. zonden op 13 mei 1964 het ontwerpuitbreidingsplan aan ir. P. Kluyver, directeur van de Provinciale Planologische Dienst te Utrecht. Op 19 mei zou men in een vergadering van de provinciale commissie het schetsplan voor de terreinen ten westen van de Van Ooijensteeg bespreken. De laatste zinnen van de brief van B. en W. luidden als volgt: „Tezamen met de bebouwingsdichtheid van het plan Jan Steenlaan zal deze over beide plannen gerekend circa 27 woningen per ha. bedragen. Bij nadere uitwerking op grote schaal van het schetsplan voor de terreinen ten westen van de Van Ooijensteeg zal het zeker mogelijk blijken nog een aantal woningen meer te projecteren ter bereiking van een gemiddelde van circa 30 woningen per ha voor het gebied van beide plannen."

In een brief met bijlagen van bureau Wieger Bruin, Vink en Van de Kuilen d.d. 2 december

werd uitgewerkt welke bijzondere voorzieningen in het ontwerpuitbreidingsplan zouden kunnen worden gerealiseerd. Het bureau dacht dat er twee of drie kleuterscholen nodig zouden zijn, elk voor ongeveer 75 leerlingen, drie lagere scholen elk voor circa 200 leerlingen en een ULO-school voor circa 122 leerlingen. Ook voor kerken zou ruimte worden vrijgehouden. Voor de bouw van winkels werd aangeraden overleg te plegen met het Contactorgaan voor de bouw van Middenstandsbedrijfspanden (C.O.M.).
Het college van B. en W. antwoordde hierop in haar brief van 16 maart 1965 als volgt:
„Naar aanleiding van Uw bovenaangehaalde brief en het daarbij gevoegde overzicht delen wij U het volgende mede.
Voor scholenbouw dienen in het plan de volgende terreinen te worden gereserveerd:

a. een terrein waarop een school voor g.l.o. met 10 à 12 lokalen en een kleuterschool met 4 lokalen kunnen worden gebouwd;
b. een terrein waarop een school voor g.l.o. met 7 lokalen en een kleuterschool met 3 lokalen kunnen worden gebouwd;
c. een terrein waarop een school voor g.l.o. met 6 lokalen en een kleuterschool met 3 lokalen kunnen worden gebouwd
d. een terrein voor een eventueel later opkomende behoefte.

Met Uw voorstel ten aanzien van de aanwijzing van grond voor kerkenbouw kunnen wij ons verenigen.
Ten aanzien van het openen van de mogelijkheid tot vestiging van winkels in het onderhavige uitbreidingsplan verzoeken wij U hieromtrent contact op te nemen met het Contactorgaan voor de bouw van Middenstandsbedrijfspanden."

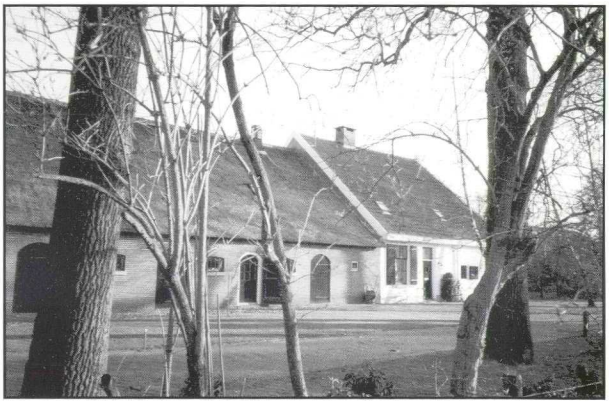

Boerderij de Voorst

Uit een notitie die zich in het dossier bevindt blijkt dat C.O.M. voorstelde om voor de beide plannen, met name de 'Jan Steenlaan' en 'Van Ooijensteeg-westzijde', één winkelcentrum te bouwen in het laatstgenoemde plan. Men adviseerde om (een deel van) de torenflats zodanig in de wijk te integreren dat die

hoogbouw een identificatie-element zou zijn voor bedoeld wijkcentrum.
Op 29 maart 1965 stuurde het bureau Wieger Bruin, Vink en Van de Kuilen een brief met een gedeeltelijk gewijzigd ontwerpuitbreidingsplan. B. en W. schreven naar aanleiding daarvan op 28 mei 1965 de volgende brief terug:
„Hiermede berichten wij U, dat wij ons kunnen verenigen met het bij Uw bovenaangehaalde brief toegezonden ontwerp tot wijziging van het in voorbereiding zijnde uitbreidingsplan ten aanzien van gronden gelegen ten westen van de Van Ooijensteeg.
Het opmaken van een definitief ontwerpplan dient nog enige tijd te worden uitgesteld, zulks met het oog op het gestelde in het door het C.O.M. terzake uitgebrachte advies, waarover door ons nog een beslissing moet worden genomen.
Tevens wordt verwacht, dat het ontwerpplan zal moeten worden herzien in verband met de nog te maken voorzieningen voor het lozen en afvoeren van regenoverstortwater.
Hieromtrent zal nog nader contact met U worden opgenomen.
De ons toegezonden kaart d.d. maart 1965, nr. 121/009/01 doen wij U hierbij wederom toekomen."

In maart 1965 was er dus nog geen beslissing gevallen betreffende bovenstaande plannen. Als deze plannen daadwerkelijk gerealiseerd zouden zijn zou de wijk De Leijen er aanmerkelijk anders uitgezien hebben dan nu het geval is. Woontorens van tien verdiepingen zijn er niet gerealiseerd. Ook scholen, kerken en een winkelcentrum zijn er niet te vinden. Wat er wel gebouwd werd zal ik u in volgende afleveringen vertellen.

Bronnen

- **Gemeentelijk dossier bestemmingsplan De Leijen, voorbereidingen 1973-1972, GAB 1.777.811.21 inv.nr. 132.**
- **Gemeentelijk dossier bouwaanvragen, nr. 1733.21.**
- **Maandblad Oud-Utrecht 1955, pp. 47-51.**
- **De Bilt in 1832. Grondgebruik en eigendom. Tekst. Kadastrale atlas provincie Utrecht 5, uitgegeven door de Werkgroep kadastrale atlas provincie Utrecht en Vereniging Historische Kring D'Oude School, 1999.**
- **Bestanden van de Historische Kring D'Oude School betreffende boerderijen en wegen.**

OPGRAVINGEN IN DE DORPSSTRAAT MEI 2005

Ellen Drees

Op vrijdag 15 mei is door het Archeologisch Adviesbureau RAAP een begin gemaakt met het archeologische onderzoek van de Dorpsstraat. Het onderzoek heeft zich toegespitst op het terrein achter Dorpstraat 21-23.

Dorpstraat 21-23 (foto Rob Herber)

Hier lag vroeger het zogenaamde steegje van Van Santen. Tijdens de opgravingen zijn de fundamenten van de huisjes gevonden. Verrassend was de vondst van een oven van 80-90 cm doorsnede onder de fundamenten van de huisjes in de steeg. Uit schriftelijke bronnen was wel bekend dat er een bakhuis heeft gestaan op het terrein, maar over de precieze locatie wordt geen mededeling gedaan. Onduidelijk is nog of de oven deel uitmaakte van het bakhuis of wellicht van oudere datum is.

Het bakhuis wordt voor het eerst vermeld in een akte van 1729 en hoorde bij een huisje dat is voortgekomen uit een inkamer, behorende bij een boerderij ter plaatse van Dorpsstraat 25-27. De inkamer werd in de 17e eeuw apart verkocht en is in de loop der tijd uitgegroeid tot Dorpsstraat 1-3, het steegje en Dorpsstraat 21-23, die onlangs zijn gesloopt. Bij de inkamer hoorde een perceel land dat zich uitstrekte tot de Houdringsevaart. Dit werd aanvankelijk in erfpacht gegeven en pas later verkocht. Ook de helft van een put gelegen op de erfafscheiding met de boerderij en het gebruik van de schuur achter de boerderij, behoorden bij de koop.

De uitbreidingen op het perceel tussen de Houdringsevaart en het oude politiebureau komen voor rekening van de familie Van Santen. De timmerman Rutger van Santen

bouwde in 1792/1793 een huis met schuur bij de brug over de Houdringsevaart (Dorpsstraat 1), alsmede de eerste vier huisjes in de steeg. In 1798 blijkt naast de voormalige inkamer nog een huisje bijgebouwd te zijn, later zou er een derde huisje volgen. In de loop van de 19e eeuw volgden er meer uitbreidingen c.q. verbouwingen.
De voormalige inkamer is verdwenen bij de bouw van een nieuw gemeentehuis annex postkantoor in 1884, omdat het nieuw te bouwen pand breder van opzet was. Het middelste huisje, waarvan de contouren door de sloop van Dorpsstraat 23 zichtbaar zijn geworden, werd versmald en naar achter toe uitgebreid ten koste van het eerste huisje in de steeg. In 1894 werden Dorpsstraat 21 en 23 gesloopt en vervangen door nieuwbouw.
De familie van Santen heeft bij de verbouwing gebruik gemaakt van sloopmateriaal dat afkomstig was van de voormalige boerderij. Tussen het sloopmateriaal lag namelijk een aanzienlijke hoeveelheid kloostermoppen, die vooral afkomstig lijken te zijn van de muur tussen het oude politiebureau en Dorpsstraat 23. Omdat de precieze sloopdatum niet was doorgegeven aan de gemeente, was het helaas niet mogelijk om een gedetailleerd overzicht te krijgen van de bouwgeschiedenis van de huisjes. De term kloostermop wil trouwens niet zeggen dat de bakstenen afkomstig zijn van de Biltse kloosters, maar heeft betrekking op het

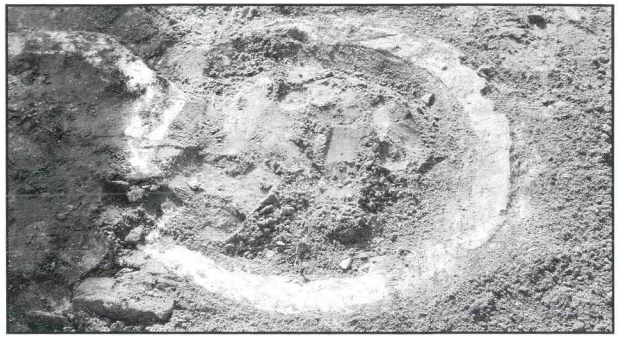

Oven (foto Rob Herber)

formaat van de baksteen (30 x 15 x 8 cm). Kloostermoppen werden tot in de 16e eeuw toegepast.
Behalve de contouren van het oude huisje en het huis uit 1894 is er op de muur van het oude politiebureau ook een raampje zichtbaar geworden, dat volgens de bouwtekening van Dorpsstraat 25 hoorde bij een toiletruimte voor de gemeentesecretarie. Deze ruimte is later bij de secretarie gekomen.
Het archeologische onderzoek van de Dorpsstraat is nog niet afgelopen. Na afbraak van Dorpsstraat 1-3 (met uitzondering van de gevel) zal het voorste deel van het perceel door de archeologen onder handen genomen worden. Hopelijk zal ook de afbraak van de nrs. 1-3 deze keer wel onder begeleiding van de gemeente plaatsvinden, want de bouwgeschiedenis van dit pand lijkt eveneens zeer interessant te zijn.

COLOFON

De Biltse Grift is een uitgave van de vereniging Historische Kring D'Oude School
en verschijnt vier maal per jaar.

Redactie
Rob Herber hoofdredactie
Ard Barendsen redactie
Sietse Hamstra redactie
Loes Meijer-Ott lay-out
Co Winnips correctie

Hebt u kopij voor of vragen aan de redactie? Schrijf, bel of mail naar het *redactieadres:*
Tollenslaan 16, 3723 DH Bilthoven
e-mail: dbg@historischekringdebilt.nl
tel. 030 - 225 17 49

oplage: 680
losse nummers € 5,00
ISSN 0928 - 639 X

©2005 Vereniging Historische Kring D'Oude School.
Zonder toestemming van de redactie mag niets
worden overgenomen, op welke wijze dan ook.

Adressen van de Historische Kring D'Oude School
Secretariaat: Tollenslaan 16, 3723 DH Bilthoven
e-mail: secretaris@historischekringdebilt.nl / tel. 030 - 225 17 49
Voor zaken betreffende uw lidmaatschap: *Ledenadministratie* Hans Memlinglaan 51, 3723 WJ Bilthoven
e-mail: corryderooij@hetnet.nl / tel. 030 - 229 23 85
Website: www.historischekringdebilt.nl

Bestuur
José Cladder-Stinkens voorzitter
Tjitse Langerveld adjunct-voorzitter/evenementen
Marga Verschoor secretaris
Wilma Storimans onderzoek
Vera Rölkens penningmeester
Rob Herber redactie
Hans de Groot lid
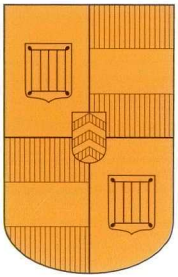
Het lidmaatschap van de vereniging
kost € 16,- per jaar.
Rekening Postbank 30 06 83
Rekening Rabobank 3083 56 268